

TYÖN VAPAUTTAMINEN VAI TYÖSTÄ VAPAUTUMINEN?

— André Gorzin Jäähvyäiset proletariaatille

ANDRÉ GORZ: Abschied vom Proletariat. Jenseits des Sozialismus. Europäische Verlagsanstalt. Frankfurt am Main 1980. (Ranskankielinen alkuperäisteos Adieux au prolétariat. Au delà du socialisme. 1980.)

Marxismen kriisi on työväenliikkeen kriisi. Se johtuu siitä, että marxismi ja työväenliike perustavat käsityksensä kapitalismin ylittämistä, kommunismista ja yhteiskunnallisen muutoksen subjektista sellaisiin oletuksiin, jotka eivät pidä paikkaansa. Tämä André Gorzin teesi, joka on herättänyt jo laajaa keskustelua Länsi-Euroopan vasemmistossa, perustuu jännittävään yhdistelmään Marxin ja marxismin teoreettista kritiikkiä ja nykykapitalismin kehityksestä tehtyjä strategisia yleistyksiä. Gorz ei kuitenkaan yksinkertaisesti aseta Marxia vastakkain nykykapitalismin muuttuneen luonteen kanssa: marxismin käsitys vallankumouksesta ja proletariaatista sen subjektina ei Gorzin mukaan ole koskaan ollut pätevä. Aikakautemme suuri kysymys ei ole tuotantovälineiden kollektiivinen hallinta vaan työstä vapautuminen. Yhteiskunnallisen muutoksen subjektina ei ole työväenluokaa vaan ei-työläisten ei-luokkaa. Radikaalisuudestaan huolimatta Gorz kuitenkin hahmottaa ohjelmansa Marxin asettamissa puitteissa: Gorzin ”sosialismin tuolla puolen” on Marxin vapauden valtakunta. Tämän aidon vapauden valtakunnan ituja Gorz hakee ja myös löytää nykykapitalismissa — ne muodostavat kapitalismin kritiikin ajankohtaisen kiinnekohdan.

Työttömyyden kulta-aika ja uudet yhteiskunnalliset liikkeet

Yhteiskunnallisen muutoksen aiurina Gorz pitää uusia yhteiskunnallisia liikkeitä ja elämäntapakokeiluja, erilaisia autonomisia saarekkeita tavaratuotannon keskellä. Kapitalismi synnyttää jat-

kuvasti sellaisia saarekkeita (’niche’), jotka edustavat vapautta ja mahdollisuutta suojella persoonallista elämänprosessia ulkoiselta paineelta ja pakolta. ”Nämä ’nichet’ ovat ennen kaikkea perhe-elämä, omakotitalo, vihannetarha, askartelupaja, purjevene, maatalo, keräilyesineet, musiikki, gastronomia, urheilu ja rakkaus. Niissä säilyy ja syntyy suvereniteetin prinssiippi, joka vallataan sellaisen maailman kustannuksella, missä hallitsee suoritusprinssiippi, aggressiivisuus, kilpailu, ja hierarkkinen kuri” (s. 74). Kapitalismin stabiilisuuden salaisuus on juuri siinä, että se suo mahdollisuuden yksilölliseen vapauteen tuotannon ulkopuolella. Tämä itsenäisen toiminnan alue ei ole luonteeltaan vain kompensatorinen; se ei liioin perustu vain kulustoiveille tai virkistäytymishaluille. Se on paremminkin sellaisten toimintojen alue, joilla ei ole mitään taloudellista päämäärää ja jotka ovat ”oma finaliteettinsa”. Tällaisia toimintoja ovat esimerkiksi ”kommunikaatio, lahja, esteettinen luovuus ja nautinto, elämän tuottaminen ja uusintaminen, hellyys, ruumiillisten, aistimellisten ja henkisten kykyjen kehitys, sellaisten käyttöarvojen luominen, joilla ei ole kauppaa-arvoa, (...) — lyhyesti sellaisten toimintojen kooste, jotka muodostavat elämän ytimen ja jotka perustellusti vaativat etusijan eivätkä tyydy toissijaiseen paikkaan. Tämä prioriteettien muuttuminen on jo havaittavissa kaikissa ylikehittyneiden yhteiskuntien luokissa, erityisesti jälkiteollisissa uusproletariaatissa” (s. 74).

Näissä autonomisissa saarekkeissa syntyy ja kehittyy aitoa autonomista toimintaa, toimintaa yksilön tarpeiden tyydyttämiseksi tai sellaista toimintaa joka on oma päämääränsä. Juuri käyttöarvojen tuotanto omiin tarpeisiin sekä esteettinen luovuus ja nautinto ovat tällaisen toiminnan perustyyppit. Autonomisen toiminn-

nan vastakohta on heteronomien toiminta. Heteronomisen toiminnan päämääriä ei aseta yksilö; ne on annettu ulkoapäin. Toiminta on vierasmääritynyttä. Tällaista toimintaa tyypillisimmillään on työ kapitalistisessa tuotantoprosessissa.

Autonomisen toiminnan merkityksen kasvua ei johdeta kapitalismin arkipäivän uusintamisen ristiriidoista tai radikaalien tarpeiden kehityksestä. Gorz näyttää yksinkertaisesti postuloivan autonomisen subjektin ja autonomisen toiminnan olemassaolon. Se on yksilön ontologinen määre. Tärkeämpää on kuitenkin se, että autonomisen toiminnan mahdollisuudet palkkatyössä ovat tyhjentyneet ja että itsensä toteuttaminen työajan ulkopuolella on modernin palkkatyöläisen keskeinen elämänsisältö.

Autonomisen toiminnan ajankohtaisuus johtuu ennen kaikkea työstä vapautumisen ajankohtaisuudesta. Gorzin mukaan elämme työstä vapautumisen aikakautta. Pysyvä ja laajamittainen työttömyys leimaa kaikkia kehittyneitä teollisuusmaita ja kaikki ennusteet viittaavat siihen, että työttömyys tulee kasvamaan lähivuosikymmeninä.¹ Aikamme suurin ongelma tulee olemaan se, miten työstä vapaudutaan kontrolloidusti ja suunnitelmallisesti. Päämääränä tulee olla kaikkien palkkatyöläisten työajan lyhentäminen, ei yhä useampien työttömyys. Tärkeintä on kuitenkin se, että työttömyyden muodossakin työstä vapautuminen osoittaa kouriintuntuvasti universaalien työstä vapautumisen olevan sekä mahdollista että välttämätöntä. Vapaa-ajan yleinen laajentaminen on käsillä oleva mahdollisuus.

Ei-työläisten ei-luokka

Palkkatyössä työläinen ”menetää elämänsä ansaitakseen elantonsa”. Työläinen ei voi enää samaistua työhön tai ammattiinsa.

Georg Grosz 1921

Suurin osa työläisistä suhtautuu työhönsä välinpitämättömästi ja pitää sitä vain todellisen elämän, vapaa-ajan ylläpitämisen välineenä. Työhönsä välinpitämättömästi suhtautuvat – palkkatyöläisten enemmistö – ovat Gorzin yhteiskunnallisen muutoksen potentiaalinen subjekti, ei-työläisten ei-luokka. Ei-työläisten ei-luokka käsittää kaikki ne, ”jotka työn tuhoamisen prosessi on työntänyt työn ulkopuolelle, sekä ne, joiden kykyjä ei käytetä intellektuaalisten toimintojen teollistamisen (automaatio ja informaatiikka) seurauksena. Se käsittää ne, jotka ovat tarpeettomia yhteiskunnallisen tuotannon kannalta, tällä hetkellä tai potentiaalisesti, pysyvästi tai ajoittain, kokonaan tai osittain työttömät. Se on vanhan työlle, arvokkuudelle, arvolle ja yhteiskunnalliselle hyödyille perustuvan yhteiskunnan rappion tuote.” (s. 63)

Ei-työläisten ryhmä ei ole luokka samassa mielessä kuin Marxin proletariaatti. Sillä ei ole mitään historiallista pelastustehtävää. Sen ainoa omista toiveista ja halusta kumpuava tehtävä on valata tuotanto- ja valtiokoneistolta uusia autonomian alueita, jotka takaavat yksilöiden suhteellisen rajoittamattoman itsensä toteuttamisen. Sen jäsenille on selvää vain se, että he eivät kuulu mihinkään luokkaan. ”Ei-työläisten ei-luokka” on ”vapautettu subjek-

tiviteetti”, jolle työ ei enää ole identiteetin, mielen ja vallan lähde (ks. s. 66).

Vaikka porvarillisen yhteiskunnan ’niche’ ovat autonomisen toiminnan aito alue, vapaa-aika ei kuitenkaan sinänsä ole vapauden aikaa. Usein se on vain ”tyhjää aikaa”. Jotta vapaa-aikaa tulisi autonomisen toiminnan, itsensä toteuttamisen aikaa, siitä täytyy taistella. Ei-työn sfääri paikantaa itse asiassa vain autonomisen toiminnan mahdollisuuden alueen yhteiskunnassa. Autonominen toiminta on sinänsä jotain itse ihmiseen kuuluvaa. Jotta se voisi realisoitua yhteiskunnassa, sitä on kuitenkin vaadittava ja vaalittava. Juuri tässä on uusien yhteiskunnallisten liikkeiden ja elämäntapakokeilujen merkitys: ne edustavat Gorzille ihmisten toivoa toteuttaa suurenteettiaan, toimia autonomisesti, ilman ulkoista pakkoa: ”Vapauden valtakunta ei ole tulos materiaalisista prosesseista; se voi syntyä vain vapauden perustamistoimenpiteistä, absoluuttisen subjektiviteetin julistamisesta” (s. 68).

Autonomisen toiminnan sfäärin laajentaminen heteronomisen kustannuksella edellyttää työajan universaalien lyhentämisen lisäksi oikeutta itsenäiseen tuotantoon. Tämä taas edellyttää oikeutta sellaisiin tuotantovälineisiin, jotka

mahdollistavat ”itse-tuotannon”. Tarvitaan juhlan työvälineitä (”tools for conviviality”).² Vain yhdistämällä itsenäisen tuotannon mahdollisuus vapaa-ajan lisäämiseen voidaan ylittää kapitalistisen tuotannon logiikka ja hävittää palkkatyö ja markkinasuhteet. Tämä taas edellyttää, että puututaan heteronomisen toiminnan sektoriin, kapitalistiseen tuotantoprosessiin, siihen mitä ja miten tuotetaan. Tämä viimeinen ehto osoittautuu Gorzin ohjelman varsinaiseksi koetinkiveksi, johon se niin teoriassa kuin käytännössäkin törmää: miten taataan se, että autonomian saarekkeitä ei marginalisoida ja integroida, ettei niistä tule vain uusia ghettoja tai uusia sosiaalityön muotoja? Tähän kysymykseen Gorz ei anna mitään vastausta, ja tässä suhteessa Gorzin ”sosialismin tuolla puolen” on ”kapitalismin tällä puolen”.

Gorzin Marz-kritiikki: työvänvallan mahdottomuus

Marxismi on Gorzin mukaan perustanut toivonsa kommunismista kahteen oletukseen: 1) tuotantovälineiden kehitys luo sosialismin materiaalsen perustan, ja 2) se synnyttää samalla muutoksen yhteiskunnallisen subjektin, proletariaatin, joka kykenee ottamaan tuotantovälineet kollektiivisesti haltuunsa ja hallitsemaan niitä omien tarpeidensa mukai-

sesti. Tämä toivo on perusteeton, koska tuotantovälineiden kehitys on funktionaalista pääoman logiikan kannalta ja se estää siten sosialismin synnyn. Kapitalismin kehittämät tuotantovälineet ovat siinä määrin pääoman leimaisia, ettei niitä voida hallita toisen rationaaliitein tai toimintaperiaatteen mukaisesti. Tuotantovälineiden kehitys osoittaa edelleen, ettei proletariaatti voi ottaa niitä kollektiivisesti haltuunsa.

Marxille ihmiskunnan historia on luonnon kehittyvää hallintaa ihmistyön kautta. Tuotantovoimien kehitys osoittaa, että historia on ihmistyön tuote. Toisaalta yhteiskunnalliset suhteet ovat esi-neellistyneet ja ulkoistuneet suhteessa yksilöihin. ”Saksalaisessa ideologiassa”, josta Gorz Marx-kritiikkinsä aloittaa, tuotantovälineiden kollektiivinen haltuunotto ja työn vieraantumisen lakkauttaminen perustuu sekä siihen, että tuotantovälineet ovat kehittyneet totaalisiksi että siihen, että yksilöistä on tullut abstrakteja luokkaindiviidejä. Tuotantovälineiden ja tuottajien erkaneminen on mahdollista ylittää vain ottamalla tuotantovälineet assosioituneiden tuottajien haltuun. Koska proletariaatti on suljettu kaiken itsensä toteuttamisen ulkopuolella, se on valmis toteuttamaan täydellisen, eikä enää rajoitetun itsensä toteuttamisen. Koska proletariaatin oleminen on puhdas negatiiviteetti, se on valmis haluamaan kaiken.

Marxin käsitys tuotantovälineiden kollektiivisestä haltuunotosta perustuu *Saksalaisessa ideologiassa* ”työn käsitteen kriittiseen reflektioon”. Gorzin mukaan se säilyi Marxin kritiikin keskeisenä kiinnekohtana myös myöhemmässä tuotannossa. Gorzin kritiikki tiivistyy kysymykseen: kuinka luokka, joka on valmis toteuttamaan täydellisen itsensä toteuttamisen, ruumillistuu yksittäisessä proletariaatissa? Kuinka proletaari voi kokea olemisensa puhtaan negatiiviteetin

potentiaalisenä positiviteettina? Jos palkkatyöläinen on vain ”kapitalistisen tuotantoprosessin hammasratas”, hänen olemisensa ei sisälly mitään sellaista, mistä käsin työn totaalinen vieraantuminen voitaisiin ylittää. Tätä ongelmaa Marx ei Gorzin mukaan käsittele. Marxilta ei löydy ”proletaarisen vieraantumisen kriittistä fenomenologiaa” (ks. s. 35).

Tarkastellessaan palkkatyöläisen asemaa ”Pääomassa” Marx päinvastoin osoittaa, miten työläisistä tulee tyypistettyjä ja rampautuneita ihmisiä, jotka on kaiken lisäksi alistettu rautaiselle tehdaskurille. *Grundrissessä* Marx tosin viittaa palkkatyöläisten rikkaan yksilöllisyyden kehityksen mahdollisuuteen. Marx ei kuitenkaan osoita miten kykyjen ja tarpeiden rikkaus ruumillistuisi yksityisessä työläisessä: rikas yksilöllisyys on vain kokonais työläisten potenssi. Suoranaisimmin Marx sivuaa ongelmaa Gothan ohjelman arvostelussaan, joka on erityisen kiinnostava Marxin kommunismiperspektiivin kannalta.

Tässä kirjoituksessa esiintyy käsitys polyteknisestä työläisestä, jonka Gorz tulkitsee edustavan rikkaista yksilöllisyyttä, rikkaita ruumiillisia ja henkisiä kykyjä. Polyteknisestä työläisestä Marx on vihdoinkin löytänyt sen historiallisen subjektin, jonka oleminen ei ole puhdas negatio.

Tätä polyteknistä työläistä ei kuitenkaan koskaan syntynyt. Tietyyttä, lyhyessä kapitalismin kehityksen vaiheessa tosin pieni ammattitaitoisten työläisten kerrostuma saattoi realisesti ajatella, että sillä on hallussaan vapauden valtakunnan avaimet, että se voi vapauttaa työn. Ammattitaitoiset työläiset hallitsivat todella eränsä mielessä teknisesti työprosessia. Pääomanomistajat olivat vain riistäjiä. Oli mahdollista ajatella, että hyödyttömät parasitiitit, jotka imevät työläisten tuottaman lisätuotteen, voidaan yksinkertaisesti

heittää pois. Tuotantovälineet voitiin panna palvelemaan työläisiä. Työ oli työläisten työtä samoin kuin aikaisemmin käsityö-mäisessä tuotannossa; itse työn tuotteiden ja työprosessin luonnetta ei tarvinnut muuttaa. Työläiset saattoivat hallita tehtaita. Yhteiskunta näytti lisäksi olevan samalla tavoin hallittavissa ja sen suhteet yhtä läpinäkyviä kuin tehdaskin. (Rinnastavathan niin Lenin kuin Kautskykin yhteiskunnan suureen tehtaaseen.)

Liukuhihnatuotanto, taylorismi ja automaatio ovat osoittaneet työläisautonomian illusioriksi. Paradoksaalista on, että se lyhyt kapitalismin historian vaihe, jolloin työläisteneuvostoilla oli reaalin perustansa työprosessin organisaatiossa, oli samalla anarkosyndikalismin kulta-aikaa. Marxistit, sekä Lenin että Kautsky, suhtautuivat epäluuloisesti työläisaristokratiaan, ammattitaitoisiin työläisiin, joiden katsottiin uhkaavan työväenliikkeen vallankumouksellista yhtenäisyyttä.

Marxin kriittinen lukeminen osoittaa Gorzin mukaan työläisvallon illusioiksi. Gorz tiivistää näkemyksensä kahteen väitteeseen:

1. Koska työ ei enää ole työläisten omaa toimintaa, ja koska se on yksilöön nähden ulkoista, se ei enää sisällä mitään vallan lähdettä (ks. s. 62).³ Sama tekninen erikoistuminen ja taloudellinen keskittyminen, joka on tuhonnut tuotantoyksikön autonomian, on hajottanut työläisammattitöyläisautonomian lähteitä” (s. 39).
2. Tuotantoyksiköiden koko, työnjako ja keskinäinen riippuvuus tekevät niiden hallinnan ja kollektiivisen haltuunoton mahdolltomaksi. Tuotantokoneisto noudattaa välttämättä aina siinä toimiviin yksilöihin nähden vierasta tai ulkoista logiikkaa tai toimintaperiaatteita. Tämä on kaikkien kompleksisten yhteiskunnallisten apparaattien – myös valtion – ominaisuus. Niiden toi-

mintapäämääriä ei ole mahdollista yhdistää yksilöiden toiminnan aitoihin päämääriin. Työprosessin autonomisuus ei ole mahdollista keskittyneessä ja spesialisoituneessa suurtuotannossa, jota hallitsee liukuhihna tai automaatio (ks. esim. s. 23 ja 70).

Gorzin toinen väite on ensimmäistä ongelmallisempi. Siinä näyttää olevan kyse varsin epämääräisesti ilmaistusta tuotannon yhteiskunnallistumisesta. Se ei myöskään välittömästi seuraa Marxin kriittisestä lukemisesta: työn sisällön tyhjeneminen osoittaa vain sen, ettei konkreetti työ voi enää toimia kapitalistisen tuotantoprosessin kritiikin kiinnekohtana ja sen uudelleenorganisoinnin perustana. Väite uudelleenorganisoinnin kertakaikkisesta mahdottomuudesta näyttää sen sijaan perustuvan oletukseen kaikkien kompleksisten systeemien toiminnan vierasmääräytymisestä tai hieman toisin ilmaistuna: teknostruktuurin toiminnan omalakisuudesta (pääoman rationaliteetti on teknistä rationaliteettia, pääoman järki teknistä järkeä).

Näistä kahdesta väitteestä tai oletuksesta seuraa, että työläisneuvosto on anakronismi. Työväenvalta voi olla vain negatiivista valtaa, kontrolli- tai veto-oikeutta. Sellainen työväenliikkeen strategia, joka pyrkii turvaamaan työpaikat ja säilyttämään ammattityön on luonteeltaan viivytystrategiaa, jolla ei ole menestymisen mahdollisuuksia automaation oloissa. Ay-liike voi tosin vähentää rationalisoinnin destruktiivisia vaikutuksia työvoimaan, mutta se ei voi muuttaa tai kumota tuotantoprosessin teknistä luonnetta: tuotantonormit ovat ulkoisia pakkonormeja silloinkin kun ne ovat ay-liikkeen vaatimusten mukaisia.

Duaaliyhteiskunnan ohjelma: sosialismin tuolla puolen?

Koska työ on vieraantunutta ja koska tekninen rationaliteetti hallitsee tuotantoprosessia, ainoa

yhteiskunnallisen muutoksen reaalinen vaihtoehto on autonomisen ja heteronomisen toiminnan sfäärien tiukka erottaminen toisistaan. Tähän perustuu Gorzin duaaliyhteiskunnan ohjelma:

- suurtuotantoa ei voida muuttaa autonomisen toiminnan alueeksi;
- autonominen toiminta on mahdollista vain vapaa-ajan sfääriissä;
- päämääränä on laajentaa autonomisen toiminnan sektoria heteronomisen kustannuksella. Heteronomisen sfääriin olemassaolo on tosin autonomisen toiminnan välttämätön edellytys. Työajan lyhentäminen edellyttää tehokasta suurtuotantoa, joka samalla tuottaa yksilöiden välttämättömän tarpeetäyttyksen välineet ja ”juhlan työkalut”. Gorz ei propagoi paluuta perhe- tai kyläloutteen;
- heteronomisen sfääri on välttämättömyyden ja autonomisen sfääri vapauden valtakunta.⁴

Näennäisestä yksinkertaisuudessa huolimatta Gorzin duaaliyhteiskunnan ohjelma osoittautuu varsin ongelmalliseksi ja jopa ristiriitaiseksi – myös hänen omissa tarkasteluissaan. Monissa Gorz-kriittikeissä on viitattu ongelmaan autonomisen subjektin todellisesta autonomiasta.⁵ Rajoittuuko yhteiskunnan yksidimensionaalisuus vain tehdastyöhön? Kapitalismikriittisissä arkipäivän ja vapaa-ajan tutkimuksissa on nimenomaan tarkasteltu vapaa-ajan suhteiden ja toimintojen esineellistymistä sekä yksilöllisen ja yhteiskunnallisen uusia organisointumista kapitalistisen rationaliteetin mukaisesti. Gorzille nämä kysymykset eivät ilmeisesti ole tärkeitä. Ratkaisevaa on se, että parvillisessa yhteiskunnassa autonominen toiminta on ylipäättään mahdollista ja että toisaalta on olemassa yhteiskunnallisia liikkeitä, jotka ilmentävät autonomisen toiminnan laajentamisen aitoa tarvetta. Itse ongelmaa Gorzin vilpittö-

myys ei kuitenkaan poista: subjektiviteetin ongelmaa ei ratkaista postuloimalla vapaa subjektiviteetti.

Gorzin ohjelma on haavoittuvainen myös sen omien kriteerien perusteella. Duaaliyhteiskunnan ohjelma pyrkii tekemään yhteiskunnan moraaliseksi. Vain vapaa yksilön autonominen toiminta voi hänen mielestään olla moraalista toimintaa. Gorz itse asiassa kuitenkin tyhjentää yhteiskunnan moraalista, sillä autonominen toiminta on hänelle jotain ei-yhteiskunnallista. Ulkoiset yhteiskunnalliset suhteet kuuluvat vain heteronomisen toiminnan piiriin. Jos yksilön omien tarpeiden ja toiveiden toteuttaminen rajoitetaan pelkästään tällaisen ei-yhteiskunnallisen toiminnan piiriin, johon muiden yhteiskunnan jäsenten toiminta ei mitenkään vaikuta tai joka ei mitenkään riipu muiden yhteiskunnan jäsenten tarpeista, eduista tai toiveista, koko moraalinen ongelma katoaa: Gorzin yhteiskunnassa ei paradoksaalisesti esiinny kategorisen imperatiivin ongelmaa, vaikka hänen moraalifilosofiset tarkastelunsa tuovatkin usein mieleen Immanuel Kantin. Yksilöiden intressien ja toiminnan siiveillisyyden välinen ongelma katoaa, koska yhteiskunta jätetään yksilön autonomisen toiminnan ulkopuolelle.

Varsinainen ristiriita Gorzin ohjelmassa paljastuu heteronomiseen sektoriin kohdistetuissa vaatimuksissa. Yhteiskunnalliset struktuurit ja koneistot toimivat hänen mukaansa välttämättä oman logiikkansa mukaisesti. Autonomisen sektorin laajentaminen edellyttää kuitenkin heteronomisen, tuotannon sektorin toimintaperiaatteiden muuttamista. Se edellyttää ”markkinointavuuden, voiton ja pääoman logiikan kumoamista” (Nine Thesis . . . , s. 97). Gorz esittää varsin pitkälle meneviä vaatimuksia heteronomisen sektorin toiminnalle. Ei riitä, että työaika lyhenn-

tään ja että tuotetaan ”juhlan työkaluja”. Lisäksi tuotannon tulee olla tehokasta ja tuhlausta välttävää; sen tulee säästää työtä, pääomaa ja luonnonresursseja (ks. s. 110).

Tämä kaikki edellyttää suunnitelmaa. Vain suunnitelma voi taata sellaisten tuotteiden tuottamisen, jotka ovat jokaisen yksilön erikseen ja kaikkien yhdessä tarpeiden mukaisia (s. 103). Suunnitelma on kuitenkin Gorzin mukaan aina jotain teknokraattista; se on ulkoinen suhteessa yksilöiden toimintaan ja päämääriin. Kuka määrittää tuotannon kollektiiviset päämäärät? Mikä takaa, että suunnitelma toteuttaa yksilöiden ja kollektiivien tarpeet? Tähän Gorzilla ei ole vastausta. Hän toteaa ainoastaan, että heteronomisen sektorin muuttaminen ja kontrolli on poliittisen liikkeen tehtävä. Hän voi toki puolustella vähäsanaisuuttaan sillä, että tällaista liikettä ei vielä ole, mutta itse ongelma jää silti ratkaisematta.

Gorzin duaaliyhteiskunnan ohjelman ongelmaksi on, että yhteiskuntaa tarkastellaan yksinkertaisesti kahden kategorian – autonomisen ja heteronomisen toiminnan – avulla. Gorzin käsitteet eivät anna välineitä eritellä, millainen yksilöiden toiminnan ja yhteiskunnallisten suhteiden sekä yhteiskunnallisten muodostumien välinen suhde on. Kun nämä irrotetaan täysin toisistaan, on mahdotonta pohtia yhteiskunnallisen muutoksen perustaa. Erottamalla vapauden ja luonnonlakien valtakunnan toisistaan Gorz unohtaa, että on olemassa yhteiskunnallisten suhteiden valtakunta: ”toisen luonnon lakien valtakunta”. Tällä yksinkertaisella tempulla Gorz häivyttää koko sen ongelman, mistä Marxin poliittisen taloustieteen kritiikissä on varsinaisesti kysymys: miten yhteiskunta, joka on ihmisten toiminnan tuote, muuttuu yksilöihin nähden vieraaksi mahdiksi; miten yhteiskunnalliset suhteet esi-

neellistyvät suhteessa tuottajiin ja miten tämä esineellistyminen on ylitettävissä?

Gorz osoittaa, että sosialismin tuolle puolen ei ole mitään sellaista helppoa tietä, joka käy tuotantovälineiden kollektiivisen haltuunoton, valtiovallan valtaamisen ja suunnitelmatalouden kautta. Gorzin oma visio tekee kuitenkin yksinkertaisuudessaan mahdottomaksi asettaa kysymystä ”socialismin tuolle puolen” johdettavasta tiestä. Gorz on toki varmasti oikeassa väittäessään työstä vapautumisen olevan aikakautemme suuria ongelmia. Hänen ansionaan on myös huomion kiinnittäminen palkkatyöläisen vapaa-aikaan ja kapitalismin arkipäivään.

Jukka Gronow

Viitteet

1. Ks. myös André Gorz: *Nine Theses for a Future Left* (Telos nr. 48, 1981). ”Yhdeksän teesiä” on tiivistys Gorzin ohjelmasta. Gorz on kuitenkin teeseissään jo ottanut huomioon ohjelmansa synnyttämää kritiikkiä ja modifioinut joitakin kantojaan.
2. Gorzin käsitys autonomisen ja heteronomisen toiminnan sfäreistä on peräisin Ivan Illichiltä (ks. *Tools for Conviviality* 1973). Illichin ”juhlaillon työkalut” ovat työvälineitä, joiden avulla yksilöiden on mahdollista tuottaa itsenäisesti tai pienissä yhteisöissä käyttöarvoja omaan tarpeeseensa tai harjoittaa esteettistä, luovaa toimintaa. Gorz viittaa itse Illichin ajatukseen ”Jäähvyäisissä proletariaatille”, mutta vielä korostuneemmin Gorz nojaa niihin aikaisemmassa esseekoelmassaan ”Ecologie et Politique” (1975, ruotsinkielinen käännös *Ekologi och politik*, Lund 1979). Gorzin käsitykset palkkatyöstä, vapaa-ajasta ja työväenluokasta muistuttavat monin osin Herbert Marcuseen 70-luvun alussa esittämiä (ks. esim. *Counter-revolution and Revolt* 1972). Gorz ja Marcuse olivatkin tuolloin yhteistyössä keskenään. Marcuselta ei toki kuitenkaan löydy Gorzin käsitystä duaalitaloudesta.
3. Gorzin tarkastelu työn sisällön tyhjenemisestä on kieltämättä varsin tärkeä ja kiinnostava, mutta samalla myös melko epämääräinen ja epäsystemaattinen. Kiinnostavaa on se, että Gorz kiinnittää huomiota työn reaa-

lisen alistamisen prosessiin. Klaus Dieter Oetzel on teoksessaan *Wertabstraktion und Erfahrung* (Frankfurt am Main/New York 1978) esittänyt huomattavasti systemaattisemman tulkinnan konkreettisesta työstä kapitalistisen tuotannon kritiikin kiinneohtana. Oetzel tiivistää Marx-kritiikkinsä teknisen arvomuodon käsitteeseen. Oetzelin mukaan Marxin esitys työn reaalises-ta subsumptiosta ja koneellisesta teollisuudesta pääoman adekvaattina aineellisenä olomuotona osoittaa, miten konkreetti käyttöarvoja tuottava työ (jossa toiminnan luonne on instrumentaalista) ei enää muodosta työprosessin oleellista määrittäystä. Koneet ja konejärjestelmät käyttävät työläistä, eikä työläinen työvälineitä – toisin kuin käsityömaisessä työprosessissa. Tämä merkitsee myös ”työn ja tiedon” erkanemista: konkreetti työ ei ole enää sellainen työläisen oma kokemusperusta, johon tuotantoprosessin kritiikki voisi nojata.

4. Ivan Illichin ohella Gorz nojaa autonomisen ja heteronomisen toiminnan sfäärien luonnehdinnassa Marxin käsitykseen vapauden ja välttämättömyyden valtakunnasta (Pääoma III, Moskova 1976, ss. 807–808). Gorz ei eroa Marxista ainoastaan sikäli, että hän pyrkii varsin suoraviivaisesti löytämään vapauden valtakunnan – ainakin idullaanolevana – nykyisestä kapitalismista, vaan myös sikäli, että hän tarkastelee kapitalismia ja kapitalismin ylittämistä vain tämän Marxin abstraktin käsitteparin avulla.
5. Ks. esim. Johannes Berger & Norbert Kostede: *Wie autonom ist der autonome Sektor? Ästhetik und Kommunikation* Nr. 43, 1981.
6. Gorz pohtii kahden sfäärinsä välistä suhdetta eräin kohdin teostaan tavalla, joka problematisoi koko duaaliyhteiskunnan ohjelman. Gorzin mukaan valtion ja kansalaisyhteiskunnan erkaneminen ja kieltöjen ja velvollisuuksien objektivointi on välttämätöntä autonomisen sfäärin ja yksilöiden vapauden olemassaololle. (ks. s. 101). Heteronomisen sektorin esineelliset suhteet suojaavat yksilöitä henkilökohtaisten suhteiden despoatialla ja mielivallalla. Yhteiskunnallisen tuotannon sektorin olemassaolo tekee mahdolliseksi sen, että yksilöt pääsevät irti yhteisön (ja perheen) ahdistavista suhteista: ”Yhteisön autarkialla on aina köyhdyttävä vaikutus”. (s. 93).